

A nemek tekintetében

A szakirányú oktatás terén igen nagy segítséget nyújthatnak a „Jószöveg Könyvek” sorozatban megjelent kötetek. A sorozat ugyanis olyan impozáns szerzők szövegeit közölte eddig, amelyek jelenléte immáron valóban jelezheti az „élő kérdések” iránti megnövekedett igényt.

Reinhart Koselleck egyik kiemelkedő tanulmányának kötetbe foglalása (Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája), vagy Niklas Luhmann könyvének rövidített magyar változata (Szerelem – szenvedély. Az intimitás kódolásáról) egyaránt arra utal, hogy érdemes szembesülni a kortárs elmélet néhány igencsak „izgató” fejleményével.

Az említett sorozatban látott napvilágot egy olyan kiadvány is (Herculine Barbin, más néven Alexina B. Michel Foucault bemutatásában), amelynek kommentálása – véleményem szerint – megérhet néhány (nem biztos, hogy eredeti) gondolatot.

Köztudott, hogy a francia posztstrukturalizmus egyik legnagyobb és legtöbbször vitatott alakjának, Michel Foucault-nak életműve a szexualitás történetének taglalása közben szakadt meg. Az *Histoire de la sexualité* befejezetlenül maradt három kötetének viszont megjelent a párizsi Gallimard kiadónál közzétett melléklete a *Párhuzamos életrajzok* címen indított sorozat első és egyben utolsó köteteként, amely egy hermafrodita önéletírását tartalmazza, és kiegészíti ezt a jelenség korabeli fogadtatásával, illetve egy-két fennmaradt orvosi szakvéleménnyel. A kiadvány egyik méltán legnagyobb érdekessége, hogy Foucault mindenféle kommentár nélkül teszi közzé a 19. századi hermafrodita (aki egyébként Baudelaire kortársa volt) önéletrajzát, pontosabban csak egy rövid kiegészítő filológiai adatbázissal látja el. (Érdekessége mindenekelőtt abban van, hogy a szerző szinte minden könyvében a legapróbb részletekre kiterjedően elemzi azokat a szövegeket, dokumentumokat, amelyek megszervezik, kialakítják a kérdéshez való lehetséges viszonyok diszkurzív stratégiáit.) Foucault a következőket írja a kötet *Függelékében*: „Örülök, hogy néhány alapvető dokumentumot összegyűjthettem Adelaide Herculine Barbinról. A *Szexualitás története* című kötet hermafroditáknak szentelt fejezete foglalkozik ama különös sorsok kérdésével, amelyek – hasonlóan az övéhez – anyi

gondot okoztak az orvos- és a jogtudományok számára, kivált a XVI. századtól fogva.” E rövid ismertetés tehát megpróbálja megfogalmazni néhány olyan kérdést, amely egy Foucault-i horizontban relevánsnak tűnhetne a hermafroditizmusról szóló beszéd diszkurzussá alakítása során.

„1868 februárjában az Odéon negyed egy hónapos szobájában megtalálták Abel Barbin holttestét, aki faszénkályha füstjével megmérgezte magát. Tőle származik az itt közölt kézirat” – olvasható Foucault lábjegyzetében. (Érdekes lehet, hogy a kézirat elolvasása után fel sem merülhet az esetleges baleset lehetősége...) A történet tehát nagyon leegyszerűsítve a következő: Herculine – Alexina – Camille – Abel (!) minden kislányt megillető környezetben serdült fel, majd különféle zárdákban és nevelőintézetekben talált otthonra és értő tanárokkal, akik egyengették *tanítónői* pályafutását. Még leányélete fénykorában a korszak egyik legképzettebb tanítónőjeként kapott állást (külön kinevezéssel, korekvezménnyel) egy vidéki lánykollégiumban. Közben egyfolytában szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy vonzódása az ellenkező nemhez mintha eltérne a megszokottól, és lányos vonásai is átalakulóban lennének. Mígnem egy napon (ez persze folyamat) ráébredt önmaga másságára. A *Charente-Inférieure-i Független* című újság 1860. július 21-én a következőképpen kommentálta az eseményt: „La Rochelle-ben néhány

napja csupán egyetlen esemény üt zajt, egy huszonegy éves tanítónő páratlan átváltozása. A nemcsak tehetségéről, hanem illedelmes magaviseletéről ismert fiatal leány a múlt héten váratlanul férfi öltözékben jelent meg (...) a Saint-Jean templomban. (...) Esetünkben a nem csalóka megjelenésével van dolgunk, amire kizárólag bizonyos anatómiai sajátosságok adhatnak magyarázatot. (...) A tévedés annál is inkább tartós, mert a jámbor és illedelmes nevelítés a legtisztelteméltóbb tudatlanságban tart minket. Egy nap valami véletlen körülmény lelkünkben gyanút ébreszt; óvást emel az orvostudományhoz, a tévedést felismerik, és törvényszéki döntés módosítja az anyakönyvi bejegyzést a születési bizonyítványban.” A cikk megjelenése után (persze nem feltétlenül annak tulajdoníthatóan) Barbin élete pokollá változik: átkezesztelik, állását, identitását – mindenféle tekintetben – fel kell adnia, majd férfiként (egy vasúti hivatal alkalmazottjaként) végez „magával”: „Huszonkilenc éves korban ekkora közönyt csak akkor érthetni meg, ha minden kínok közül a legkeserűbbre, a folyamatos elszigeteltségre vagyunk ítélve, úgy, amiképpen én. A halál gondolata általában visszataszító, ám fájó lelkem számára mondhatatlan enyhület” – így hangzik az önéletrajz „konklúziója”.

A történet diszkurzív szempontból tehát mindenképpen továbbgondolható. Elsőként az *orvos* „tekintetét, pillantását” vegyük (röviden) szemügyre. Talán meglepően fog hangzani a következő állítás, de Barbin esete arról tanúskodik, hogy (orvosi szempontból!) el lehet téveszteni az újszülött *nemét*. A *Tardieu* a következőképpen értelmezi a történeteket: „A rendkívüli eset, melyről be kell számolnom, valóban a legkegyetlenebb és legfájdalmasabb példa arra, milyen végzetes következményekkel járhat, ha születéstől fogva tévedés követettik el a nem megállapításában.” A további orvosi szakvélemények és a boncolási jegyzőkönyv (ezeket a kötet tartalmazza) is hasonló következtetésekre jutnak. Elgondolkodtató azonban, hogy magának az orvostudománynak is *nemekben kell* gondolkodnia (vagyis nyelvre utalt tudó-

mány), még abban az esetben is, ha ennek nincsenek konkretizálható garanciái. Azaz a jövőt kell „megjósolnia” (jelen esetben) olyan körülmények között, melyek az alkalhatóság ismérveit is „tartalmazzák”. Tény és diagnózis éppen azért kerülhet opozícióba tehát, mert veszendőbe megy az eredet és a megvalósulás (konkrétum) közötti különbség garantálhatósága. Az orvos pillantása (nagyon leegyszerűsítve) ezek szerint multiorientált és viszonyító szerkezetű, ugyanakkor reprezentatív logikára épül. Egyfajta analogikus láncolatot mutat fel: valami akkor értelmezhető, ha hasonlít valami öt megelőző másra. Legyen szó akár egy emberi lény nemi kategóriájáról. (Itt természetesen 19. századi esetről van szó, így semmiképpen sem bizonyos, hogy ez a jelen orvostudományának diszkurzív „alapjait” érinti. Elgondolkodtató persze, hogy a nem-meghatározás külön – korántsem elhanyagolható – diszciplínává nőtte ki magát az orvostudomány keretein belül. Véleményem szerint pontosan ennek mérlegelése lehetett volna Foucault elmaradt elemzésének kiindulópontja. A diszkurzusanálisis szubverzív logikája pedig könnyedén vezethetett volna azon hipotézis alátámasztásához, mely szerint „az orvos hatalmat gyakorol a páciens neme felett”) Utalnunk kell tehát arra, hogy a *tények* elismerésének praxisa miként áshatja alá önmaga legitimitációját: az orvos „szótárának” *előre kész* változata egyszerűen csődöt mondhat az aktualizálás kontingenciájával szemben.

Másodsorban (röviden) arra utalnék, hogy Barbin kézírata milyen identifikációs problémákat vet fel. Ez elsőként a *név*, majd ismét a *nem* értelmezését hivatott érinteni. Rendkívül jól szemlélteti Foucault példája, hogy mennyire bonyolult viszonyok jellemzik a név diszkurzív értelmezhetőségét. Egyes teóriák szerint ugyanis a név a jelölő és a jelölt közötti viszony organikus kapcsolatát jelöli. Barbin esetében azonban nem pusztán erről van szó; illetve annak példája is kiolvasható önéletrajzából, hogy a név maga is egy esetleges alakzat, amely nem feltétlenül biztosítja a szignifikáció következetessé-

gét. Sőt itt inkább annak lehetünk tanúi, hogy a név maga nem jelent semmit, pusztán jelöli a *nem* trópusát. Amely – tegyük mindjárt hozzá – már kezdetben elvétheti önmaga identitását. Azaz a név mint örökség és mint tulajdonság jelen esetben összeegyeztethetetlen, hiszen olyan aszimmetrikus formációt rajzol ki, amelynek pólusai (primitív példával élve) időben sem esnek egybe. Ugyanakkor az identitásváltás, illetve az identitászavar jelentőségét mi sem illusztrálhatja jobban, mint Herculine Barbin esete, hiszen a főhős folyamatosan (önéletrírásában) felteszi magának a kérdést: „Ki vagyok én?” vagy: „Nem az vagyok, aki vagyok!” (és ehhez hasonló). Azaz – többek között – azzal szembesíti olvasóit, hogy egy, a korabeli diszkurzus által megölt *alakzatról* van/lehet szó.

Harmadrészt a kötet irodalmi vonatkozásairól ejtenék néhány szót. Bár a szöveg jogi szempontból is megérne egy-két célratoró mondatot (hiszen a hermafrodita jogi személyként is számos dilemmával szembeítható e hermeneutikát), mégis inkább annak a „mitikus háttérnek” a tapasztalatára utalnék, amely igencsak beleíródik az önéletrajz retorikájába. A poliszexualitás kérdéséről van szó. Amellett ugyanis, hogy Barbin írása felveti a hermafroditizmus és a homoszexualitás viszonyrendjének szövevényes kérdését, az androgrün mítosz destrukciójaként is olvasható. S ezen a ponton többfelé is horizontot nyit a szöveg az irodalmi hagyományra. Ha nem vetjük el annak lehetőségét, hogy Barbin autobiográfiája intertextusként is olvasható, akkor legalább két aspektusára érdemes kitérnünk. Az életrajz egyik (véleményem szerint) legfontosabb utalási hálózata (amely a beszélő retrospektív pozícióját is jelzi) Ovidius *Metamorphosese* köré szöveődik. Ez persze azért is lehet feltűnő, mert az *átváltás* trópusát előhívó textus maga is részese annak hagyományából. S itt nem is elsősorban arra utalnék, hogy ama bizonyos tanítónő egyik kedvenc olvasmánya a megidézett szerző szövege (ez pusztán szemantikai intertextualitás lenne), hanem arra, hogy Barbin esete egyszerre idézi meg Ovidius főművét mint önmaga elő-

szövegét és mint továbbírható hagyományt. Azaz *funkciójában* is képes újraalkotni az *Átváltások* nyitott logikáját. Az Ovidusra való hivatkozások ily módon a beszélő nemének elkülönöződését is jelölik. A másik (itt kitérített) utalásrend Barbin önéletrírásának azon dimenzióját érinti, amely a hozzá való kapcsolódási lehetőségekben nyerheti el lezárhatatlanságát. A főhős átváltásának helyszíne ugyanis az a *La Rochelle*, amely egy 20. század végi (jelentős) regényben szintén eme differencia jelenlétére utal. Lawrence Norfolk *Lempriere's dictionary* című alkotása ugyanis éppen eme jelölősorhoz köti az átalakulás (a regényben megkerülhetetlen) fikcióját (a Rochelle-i kobold „történetét”). Azaz szintén *funkciójában* „teremtí újja” az itt tárgyalt mű egyik lehetséges textuális „centrumát”. Ebben az értelemben lehet La Rochelle az átváltás helye és trópusa.

Természetesen e rövid ismertetés csak részben kelthette azt a látszatot, hogy tudja követni Foucault „logikáját” (interpretációs manővereit). Mindenesetre az bizonyosnak tűnik, hogy az általa „talált” „életrajz” egyszerre részesülhet olyan diszkurzív stratégiák olvasásmódjában, melyek kiszolgáltatathatják annak mindenkori „értelmét” a *hatalom akarásának*. Foucault hallgatása ezért is lehet többértelmű: Herculine Barbin – más néven Alexina B. – *Emlékei* az orvosi, a jogi, az irodalmi (stb.) „emlékezet” felejtésének *funkciójáról* is szólhatnak. Nem cáfolhatjuk meg és nem is igazolhatjuk tehát (öntörvényűen) a diszkurzusanálízis létjogosultságát akkor, ha zárásképpen arra utalunk, hogy egy jelentéktelennek tűnő hermafrodita önéletrírása a kérdések és a nyitott válaszok hermeneutikája mentén ugyancsak (ismét?) átrendezheti a *filológiai tény* státuszát (éppen) az adott *cím* tükrében.

Michel Foucault bemutatásában Herculine Barbin, más néven Alexina B. Ford: Lóránt Zsuzsa. Józsoveg könyvek. Bp. 1997.

H. Nagy Péter